

ВІДГУК

**доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника
Тичини Дмитра Михайловича на дисертацію Усманова Руслана
Абдішекуровича «Кримінальна відповідальність за шахрайство, вчинене
шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»**

Ступінь актуальності обраної теми

Охорона власності є одним з основних пріоритетів євроінтеграційного розвитку України. В Основному законі країни наголошено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, що усі суб'єкти права власності рівні перед законом (ст. 13), що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, що це право є непорушним (ст. 41). У свою чергу й Кримінальний кодекс (КК) України встановлює відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності, що сприяє зміцненню економічних підвалин суспільства та покращенню добробуту населення.

За сучасних умов кримінальні протиправні посягання на власність дуже часто виявляються у ненасильницьких, структурованих і складних махінаціях та схемах, коли застосовується обман чи зловживання довірою, що передусім характерно для шахрайства (ст. 190 КК України). На підтвердження, шахрайство є другим за поширеністю видом кримінальних правопорушень проти власності, кількість випадків яких у 2024 р помітно зросла (+63,7%) й становила близько 60 тис. кримінальних правопорушень. Серед усіх видів шахрайств досить розповсюдженим є шахрайство вчинюване шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки – «комп'ютерне» шахрайство.

Варто наголосити, що кіберзлочинці активно використовують сучасні події для розширення своїх злочинних схем, оформлюючи кредити на осіб, які зникли безвісти, або на громадян, які виїхали за кордон, отримуючи доступ до їхніх SIM-карток і банківських рахунків. Найпоширенішими методами шахрайства є використання фішингових сайтів, які становлять 88% усіх заблокованих ресурсів. Інші 12% припадають на шахрайські інтернет-магазини, схеми заробітку, фейкові інвестиції, послуги, що виманюють гроші, та сайти зі шкідливим програмним забезпеченням.

Окрім цього, за 2022–2024 рр. зафіксовано зростання кількості фейкових застосунків у Google Play та App Store. Більшість із них пропонували дешеве пальне або грошову допомогу від держави чи міжнародних організацій. Також зросла кількість фейкових банківських чат-ботів у Telegram, які виманюють дані банківських карток і доступи до онлайн-банкінгу. Такі схеми часто використовують як приманку обіцянки грошових виплат від держави, благодійних організацій чи відомих компаній. Громадянам слід бути особливо уважними, перевіряти джерела інформації та не передавати свої персональні дані сумнівним ресурсам.

Тому враховуючи, що одним із важливих завдань кримінального права є безперервне озброєння правоохоронних органів ефективними засобами й методами боротьби зі злочинністю, наведені обставини визначають нагальну потребу в активізації наукових досліджень в частині формування та реалізації кримінально-правових механізмів протидії «комп'ютерному» шахрайству, що є важливим завданням як для захисту прав та інтересів громадян, так і для забезпечення національної безпеки. Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження Усманова Руслана Абдішекуровича не викликає сумнівів як у науково-теоретичному, так і у практичному аспектах.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача

Науковий рівень дисертаційного дослідження та наукових публікацій Р. А. Усманова відповідає вимогам, що висуваються до робіт на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право.

Робота виконана у Донецькому державному університеті внутрішніх справ відповідно до Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 року, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 року № 942; Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023.

Основні результати дисертації висвітлено в семи наукових працях. Серед них три статті, опубліковані в журналах, визнаних Міністерством освіти і науки України науковими фаховими виданнями з юридичних наук категорії «Б», та чотири праці апробаційного характеру. Вони відображають наукову новизну обраної Р. А. Усмановим теми.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях

Дисертація за характером та змістом розглянутих питань є однією із перших комплексних монографічних досліджень щодо кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинюване шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ, в якому містяться рекомендації щодо правильної кримінально-правової кваліфікації, відповідних засобів кримінально-правового реагування, пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства.

Ціла низка результатів і висновків, які з них слідують були отримані вперше і мають достатній ступінь наукової новизни, зокрема:

- доведено, що коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ, здійснюється щодо безготівкових грошей, безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини власності, опосередковані використанням банківських рахунків та електронних платіжних систем;

- обґрунтовано, що специфіка відносин власності, опосередкованих використанням банківських рахунків та електронних платіжних систем, як об'єкта шахрайства, конкретизується у таких ознаках як реквізити договору банківського обслуговування, реквізити банківського рахунку потерпілої особи, реквізити договору на отримання платіжних послуг, реквізити платіжної картки потерпілої особи, дані щодо ініційованих винною особою транзакцій із рахунку потерпілої особи;

- обґрунтовано, що безготівкові гроші, як предмет злочинного впливу шахрайства, являють собою вид права на майно, а саме право потерпілої особи вимагати від банку певну суму коштів та зобов'язання банку виконати цю вимогу;

- у випадках, коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ, здійснюється щодо віртуальних активів (криптовалюти), безпосереднім об'єктом запропоновано вважати суспільні відносини власності, опосередковані використанням платіжних систем віртуальних активів;

- обґрунтовано, що специфіка власності, опосередкованих використанням платіжних систем віртуальних активів, як об'єкта шахрайства, конкретизується у таких ознаках як публічні адреси потерпілої та винної осіб, реквізити транзакцій (геш, дата та час, входи, виходи, розмір

комісії, номер блоку), у результаті яких потерпіла особа отримала віртуальний актив, реквізити транзакції (транзакцій), ініційованих винною особою;

- віртуальні активи, як предмет злочинного впливу шахрайства, визначено як нематеріальні блага, які є об'єктом цивільних прав потерпілої особи, мають вартість та виражені сукупністю даних в електронній формі, що підтримується системою забезпечення обороту віртуальних активів, щодо яких винна особа намагається здійснити незаконну транзакцію;

- обґрунтовано, що особливість об'єктивної сторони шахрайства, яке вчиняється шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ, щодо безготівкових грошей полягає в тому, що винна особа обманним шляхом спонукає банк-емітент виконувати дії, які не були санкціоновані законним законним власником;

- опосередкований обман у випадку коли здійснюється несанкціонована транзакція у віртуальних активах визначено як такий, що полягає у повідомленні учасникам платіжної системи віртуальних активів неправдивих відомостей про те, що особа, який належить віртуальний актив, ініціює транзакцію свого активу;

- електронно-обчислювальна техніка, як знаряддя шахрайства, визначена як функційні блоки, що можуть виконувати значні обчислення, зокрема багаточислові арифметичні та логікові операції без втручання людини, що використовуються для заволодіння чужим майном або правом на майно, здійснення обману або зловживання довірою;

- обґрунтовано, що положення ч. 4 ст. 190 КК не забезпечують нормативного відображення суспільної небезпечності шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерної техніки; запропоновано виключення кваліфікуючої ознаки «вчинене шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ» зі змісту статті 190 КК;

- правову оцінку підвищеної суспільної небезпечності шахрайства, «обтяженого» вчиненням небезпечних дій щодо функціонування комп'ютерної техніки, запропоновано давати у вигляді кримінально-правової кваліфікації за сукупністю.

Також викликає певний інтерес й визначення ключових тенденцій судової практики протидії шахрайству з використанням ЕОТ; підтверджено відсутність сталої судової практики щодо кримінально-правової кваліфікації; близькі за обставинами вчинення випадки отримують різну кримінально-правову оцінку; причому, кримінально-правове реагування на випадки шахрайства, вчиненого з використанням комп'ютерної техніки, є більш

ліберальним, ніж реагування на шахрайство в цілому та реагування на кримінальні правопорушення проти власності; поділ досліджуваних кримінальних правопорушень залежно від особливостей кримінально-правової кваліфікації на шахрайство, вчинене з використанням комп'ютерної техніки, яке підлягає кваліфікації тільки за ст. 190 КК, та шахрайство, вчинене з використанням комп'ютерної техніки, яке, крім кваліфікації за ст. 190 КК, потребує додаткової кваліфікації.

Результати дисертаційного дослідження опубліковані в фахових виданнях України, а також представлені у вигляді доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях. Публікації повністю відповідають предмету дослідження і вирішують завдання, що були поставлені в дисертації. Отримані висновки й результати автора з відповідної тематики були впроваджені в ряді профільних закладів вищої освіти України. Таким чином дисертаційне дослідження Усманова Руслана Абдішекуровича виконане на достатньому науково-методичному і методологічному рівнях.

Результати і положення дисертації, які виносяться на захист відповідають всім вимогам положення на здобуття ступеня доктора філософії, є обґрунтованими та логічними, мають високий ступінь наукової новизни та практичне значення.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтованість результатів дослідження, положень та висновків досліджень дисертаційної роботи Усманова Руслана Абдішекуровича не викликають жодних зауважень. Вони логічно витікають з тексту дисертаційного дослідження та ґрунтуються на власних судженнях автора, зібраних матеріалах, їх аналізі та узагальненні. Подані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України оформлені належним чином, мають важливе теоретичне та практичне значення. Висновки дисертаційної роботи логічно витікають із отриманих результатів, а рекомендації базуються на них.

Емпіричну базу дослідження склали: статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора України (форма 1), Державної судової адміністрації України (форма 6 та 7) за період з 2013 по 2023 рік. Загалом 671 вирок, пов'язаний із кваліфікацією кримінальних правопорушень проти власності, що вчиняються з використанням ЕОТ.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Результати дослідження, що виносяться на захист, отримані завдяки всебічному використанню комплексного підходу, який передбачає поєднання низки різноманітних методів наукового пізнання – загальнонаукових та спеціальних методів. Зокрема, *догматичний* метод було використано для формулювання визначень понять, виявлення недоліків чинного законодавства про кримінальну відповідальність, формулювання пропозицій щодо їх усунення; метод *узагальнення* – для формулювання висновків дослідження; *індукція* та *дедукція* використані для визначення видів шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ; *аналіз* та *синтез* – під час встановлення змісту об'єктивних та суб'єктивних ознак складу досліджуваного кримінального правопорушення; *порівняння* – для пошуку спільних та несумісних позицій серед положень висловлених у науковому дискурсі щодо кримінальної відповідальності за злочини проти власності, які вчиняються з використанням ЕОТ; *юридичної герменевтики* – під час тлумачення окремих положень Кримінального кодексу та понять теорії кримінального права; *контент-аналізу* – у рамках дослідження судової практики. Водночас, для здійснення аналізу статистичних даних щодо протидії злочинності було використано методи *відтворюваного дослідження* та *візуалізації даних*.

Методологічні підвалини таких досліджень забезпечили раціональне поєднання емпіричних та теоретичних методів. Для обґрунтування ж загальних положень чи висновків застосовано інструментарій теоретико-критичного аналізу, що базується на закономірних принципах побудови аргументаційних процедур. Тим самим окреслено принциповий характер висновків, який неможливо обґрунтувати виключно емпіричними спостереженнями чи шляхом статистичних досліджень.

Проведене дослідження дозволило автору вирішити низку теоретичних та практичних проблем кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Сформульовані і аргументовані у дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й надалі можуть бути використані в:

- *правотворчій діяльності* – для удосконалення кримінального законодавства України в частині нормативної регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення проти власності, пов'язані з використанням комп'ютерної техніки (Акт впровадження № 02/2024 від 24.05.2024);

- *правозастосовній діяльності* – для розв'язання компетентними органами проблемних питань кваліфікації шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ;

- *науково-дослідній діяльності* – для подальших наукових досліджень кримінально-правової охорони відносин власності в контексті тенденцій інформатизації;

- *освітньому процесі* – для підготовки підручників, навчальних посібників, індивідуальних завдань для самостійної роботи та викладання навчальних дисциплін, кримінально-правового циклу.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому

Дисертаційна робота Р. А. Усманова складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 252 сторінок, із яких основний текст – 148 сторінок, список використаних джерел (226 найменувань) – 28 сторінок, додатки – 58 сторінок.

У цілому дисертація являє собою системне, цілісне та комплексне дослідження, в якому відповідно до обраної мети і завдань здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання. Усі розділи роботи логічно поєднані й відбивають головну, на думку опонента, кримінально-правову ідею, а саме розвиток знання про процеси, що відбуваються в соціумі, вимагаючи удосконалення правоохоронного забезпечення життєдіяльності суспільства. Не є виключенням і національна правова площина, що становить матеріально-правову основу протидії злочинності на її теренах. Кримінальні правопорушення проти власності одвічна тема суспільств будь-якого формату й будь-якого періоду часу. Сучасні реалії розвитку шахрайств свідчить про те, що заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою набуло принципово нової

якості – «комп'ютерного» шахрайства, яке обумовлене не тільки стрімким розвитком інформаційних технологій, розширенням сфери їх застосування, статистичними показниками поширеності таких посягань, але й відсутністю узгодженої позиції щодо кримінально-правової кваліфікації правопорушень проти власності як на рівні доктрини кримінального права, так і на рівні правозастосовочого рівня кримінально-правового регулювання.

Проведене дисертантом дослідження є завершеним, його вивчення дозволяє зробити висновок про належний рівень проведеного дослідження, за результатами якого сформовані теоретичні положення, пропозиції до законодавства, практичні рекомендації, що розкривають зміст предмету дослідження.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці

Отримані результати дисертаційного дослідження Усмановим Русланом Абдішекуровичем щодо кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки рекомендуються для використання у діяльності закладів вищої освіти, в науково-дослідних розробках установ й організацій, дослідниками при написанні статей та монографій, плануванні кримінально-правових досліджень.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача

Загалом позитивно оцінюючи наукову роботу Р. А. Усмановим, необхідно звернути увагу на деякі положення, що могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень або дискусії під час публічного захисту:

1. Потребує додаткового пояснення кореспондування назви теми дисертаційного дослідження «Кримінальна відповідальність за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки» з визначеною у роботі метою, якою автором задекларовано комплексну кримінально-правову характеристику шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки (ч. 4 ст. 190 КК України), та визначення шляхів удосконалення зазначеної кримінально-правової норми. Така мета зумовила й вирішення поставлених завдань, які пов'язані вже з протидією шахрайству, що вчиняється шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ.

2. У підрозділі 1.2. автором здійснена спроба класифікації шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки на вчинене з використанням комп'ютерної техніки, яке підлягає кваліфікації тільки за ст. 190 КК й та таке, яке, окрім кваліфікації за ст. 190 КК, потребує додаткової кваліфікації. Така класифікація не викликає заперечень.

Водночас, при вчиненні кримінально-протиправних посягань, шахрайство передбачене ч. 4 ст. 190 КК України може виступати як спосіб вчинення інших кримінальних правопорушень, про що автором зазначено на с. 138 дисертації («...Спосіб шахрайства, шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ, характеризує порядок, метод, прийоми, що застосовує винна особа в процесі здійснення шахрайства, поєднаного використанням електронно-обчислювальної техніки, при цьому, таке використання буде завжди незаконним, оскільки прямо заборонено ст. 190 КК»). Відтак, з урахуванням тенденцій запобігання шахрайству, вчинюваному шляхом незаконних операцій із використанням ЕОТ (підрозділ 3.2), авторові бажано було б поглибити кримінально-правову систематизацію за якого таке кримінальне протиправне діяння виступає як предикатне кримінальне правопорушення, при цьому основними, наприклад, є кримінальні правопорушення, вчинені з корисливих мотивів, що пов'язані з фінансово-економічною сферою відносин у кіберпросторі; кримінальні правопорушення, вчинені з соціально-економічних мотивів, що пов'язані з соціальною сферою відносин суб'єктів у кіберпросторі.

3. Сучасний стан нормативно-правового регулювання протидії кримінальним правопорушенням у кіберпросторі, характеризується відносною цілісністю системи актів у цьому напрямку на національному при дезорганізованості на міжнародному рівні регулювання. У підрозділі 1.4. «Зарубіжний та міжнародний досвід кримінально-правової протидії шахрайству, яке вчиняється з використанням інформаційних технологій» автором нажалі залишені поза увагою окремі питання міжнародного досвіду, зокрема аналіз Конгресів ООН щодо попередження злочинності та поводженню з правопорушниками, норм Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 року, Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року, а також тих, які напрямку пов'язані з шахрайством (наприклад, Акт Ради Європи від 26 липня 1995 р. про розробку Конвенції про захист фінансових інтересів Європейських Співтовариств).

4. Варто відзначити розгляд автором використання систем штучного інтелекту для протидії шахрайству; технології державно-приватного партнерства у сфері протидії шахрайству та оновлення системи підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, що здійснюють протидію шахрайству, вчинюваному з використанням ЕОТ (підрозділ 3.2).

Однак, у сучасному світі, де технології стрімко розвиваються, запобігання кримінальним правопорушенням стає все більш складним завданням для правоохоронних органів. Тому, для ефективного виявлення шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки необхідно використовувати також й різні методи й підходи інформаційно-аналітичного забезпечення, а саме кримінального аналізу. Відтак виникає цілком логічне запитання, як кримінальний аналіз може бути використаний під час запобігання кримінальним протиправним діям передбачених ч. 4 ст. 190 КК України?

5. Практичне значення одержаних результатів необхідно підкріплювати відповідними актами впровадження, зокрема у законотворчій діяльності, діяльності державних органів, наприклад акт впровадження Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності (тим більше аспірант пропонує чимало змін і доповнень до законодавства!), освітньому процесі – для підготовки підручників, курсів лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з курсу «Кримінальне право. Особлива частина».

Також, висновки як дисертаційного дослідження підтверджувати не тільки якісними, але й кількісними показниками здобутих результатів, обґрунтувати достовірність і висловити рекомендації щодо їх використання у практичній діяльності правоохоронних органів.

Висловлені зауваження носять переважно уточнюючий характер і не впливають на загальну позитивну оцінку виконаного дослідження. Вони переслідують мету запросити автора до наукової дискусії та врахувати зазначені зауваження у подальшій науковій розробці проблематики дослідження.

Відсутність порушень академічної доброчесності

У ході вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Усманова Руслана Абдішекуровича є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

1. Дисертаційна робота **Усманова Руслана Абдішекуровича «Кримінальна відповідальність за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки»**, подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що відрізняються новизною в постановці і вирішенні кримінально-правових задач спрямованих на удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за шахрайство і практики його застосування.

2. Дисертація «Кримінальна відповідальність за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерної техніки» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 – Право та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами), наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – **Усманов Руслан Абдішекурович** заслуговує на присудження ступеня **доктора філософії** з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**Головний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з
проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник**

Дмитро ТИЧИНА

«1» квітня 2025 р.

